

УДК 37.013.42

Ю.В. Сапарай
Сумський державний
педагогічний університет

РОЛЬ А.С. МАКАРЕНКА У ТЕХНОЛОГІЗАЦІЇ СОЦІАЛЬНО-ПЕДАГОГІЧНОЇ ДІЯЛЬНОСТІ

У статті аналізуються провідні компоненти педагогічної системи А.С. Макаренка та розкривається їх значення для становлення і розвитку сучасної соціально-педагогічної діяльності у контексті застосування технологічного підходу до соціальної дійсності.

The leading components of A.S. Makarenko's pedagogical system are analysed and revealed its importance for formation and a further development of modern social and pedagogical activities in context of the use the technological approach in social reality.

Постановка проблеми. В умовах динамічних соціальних змін у світовій практиці все більше утверджується інноваційний метод освоєння соціального простору – його технологізація. Соціальні технології виступають як наукомісткий ресурс, використання якого дозволяє не лише вивчати та передбачати різноманітні соціальні зміни, але й активно впливати на практичне життя, отримувати ефективний прогнозований соціальний результат [9, 5].

Обмеженість соціальних ресурсів, велика кількість суспільних проблем, багатоаспектність і багаторівневість зв'язків „індивід – суспільство”, „група – суспільство”, „група – особистість”, а також багатогранність основних об'єктів соціальної педагогіки, обумовлює необхідність послідовного та професійного застосування технологічного підходу й у соціально-педагогічній діяльності.

Соціально-педагогічні технології є інтегративним різновидом соціальних і педагогічних технологій.

У сучасному науковому обігу найбільш типовими є погляди на соціальну технологію як на:

- сукупність прийомів, методів і впливів, які застосовуються для досягнення поставлених цілей у процесі соціального планування та розвитку, рішення різного роду соціальних проблем (Л. Іонін);
- процес спрямованого впливу на соціальний об'єкт (Н. Данакін);

- спосіб реалізації конкретного складного процесу шляхом його розчленування на систему послідовних взаємозалежних процедур і операцій (М. Марков) [6, 148].

Систематизація різноманітних підходів до змісту педагогічної технології дозволяє виокремити серед них найбільш суттєві:

- проект певної педагогічної системи, яка реалізується на практиці (В. Беспалько);
- сукупність науково обґрунтованих прийомів виховного впливу на особу чи групу осіб (Н. Щуркова);
- упорядкована система дій, операцій і процедур, яка інструментально забезпечує отримання прогнозованого результату (В. Сластьонін) [4, 10 – 11].

Таким чином, сутність соціально-педагогічної технології як сукупності прийомів і методів, що застосовуються соціальним педагогом, соціальними службами й окремими установами у процесі взаємодії з клієнтами, полягає в операціоналізації процесу соціально-педагогічної допомоги, чіткій алгоритмізації соціально-педагогічної діяльності, спрямованої на досягнення ефективної соціалізації особистості [6].

Комплекс заходів, орієнтованих на підвищення ефективності соціально-педагогічної роботи, отримав назву „технологізація”. Процес технологізації соціально-педагогічної діяльності дозволяє раціонально розподілити її види (правоохоронна, психологічна, культурно-дозвіллева й ін.) на окремі, порівняно рівнозначні, процедури й операції, дії та результати яких скоординовані між собою [8, 79].

Аналіз актуальних досліджень і публікацій, у яких започатковано розв’язання визначеної проблеми. Літературно-педагогічна спадщина А.С. Макаренка була об’єктом численних досліджень, починаючи з 40-х рр. ХХ століття. Серед сучасних українських (І.А. Зязюн, Л.В. Крамушенко, М.М. Окса, Л.М. Пашко, М.Д. Ярмаченко) та російських (Л.І. Гриценко, Л.Ю. Гордін, В.І. Малінін, С.В. Невська, А.А. Фролов) дослідників спостерігається прагнення об’єктивно оцінити концептуальні положення спадщини педагога; вивчити зміст, шляхи, цілі, методи і прийоми виховання, узагальнені чи запропоновані А.С. Макаренком.

Мета статті. Стаття присвячена розгляду й аналізу провідних структурних компонентів педагогічної системи А.С. Макаренка, окресленню їх значення для технологізації сучасної соціально-педагогічної діяльності.

Виклад основного матеріалу дослідження. Біля джерел технологізації соціально-педагогічної сфери стояв А.С. Макаренко, який одним із перших у педагогічній історії послідовно впроваджував у життя ідею виховання як технологічного процесу. Говорячи про „механізацію педагогічної справи”, А.С. Макаренко підкреслював, що вона – „явище позитивне і корисне, проте така механізація повинна передбачати присутність вихователя як живого діяча” [4, 12]. „Кожна вихована нами людина, – зазначав А.С. Макаренко, – це продукт нашого педагогічного виробництва” [2, 42].

А.С. Макаренко чітко усвідомлював соціальний характер генези особистості та неодноразово вказував на те, що у кожній епохи, у кожного покоління – своя мета виховання і встановлюється вона, виходячи з усього розмаїття соціальних чинників, відштовхуючись від потреб суспільства [1, 6].

Власне широке використання соціальних факторів у процесі виховання – центральний напрям роботи А.С. Макаренка у педагогіці, головна умова надзвичайного успіху його 15-річного (за радянської влади) практичного досвіду роботи щодо подолання негативних соціальних явищ (важковиховуваності, правопорушень, соціального сирітства тощо) [7, 97].

Аналізуючи педагогічну концепцію А.С. Макаренка, доцільно звернутися до поглядів одного із дослідників теоретичної спадщини видатного педагога А.А. Фролова. Останній зазначав, що вона складається з трьох елементів (так званих „поверхів”): методологічного, теоретичного й організаційно-технологічного. Поняття „педагогічна доцільність” і „логіка педагогічної доцільності” є центральними на першому методологічному „поверсі”. На другому – теоретичному – „поверсі” визначальне місце посідає поняття „паралельна дія”. На третьому – організаційно-технологічному – „поверсі” домінує два визначення: в організаційному аспекті це „виховний колектив”, у технологічному – „система перспективних ліній” [7, 98].

З точки зору специфіки соціально-педагогічної роботи як практичної діяльності заслуговує на увагу організаційно-технологічна складова педагогічної системи А.С. Макаренка.

Саме йому вдалося досягти значного підвищення результативності виховання на основі знайденого ним технологічного рішення – створення проміжної ланки між соціальним середовищем і особистістю, тобто педагогічного колективу, спільного для дітей і дорослих. Колектив, як своєрідна модель суспільства в цілому, з одного боку, володіючи реальним соціально-правовим статусом, упроваджував у сферу виховання основні елементи дорослого життя, чим створював максимум умов для задоволення потреб вихованців у життєвому самовизначенні. З іншого боку, завдяки інструментуванню відносин між окремою особистістю і колективом, що базувалося насамперед на системі рівних прав і обов'язків, які мав кожен член колективу, незалежно від віку, статі, статусу тощо, системі колективних традицій, колектив об'єктивізував для особи основні соціальні вимоги, культурно-ціннісні орієнтації, систему соціальних цінностей суспільства.

Так, запропоноване А.С. Макаренком технологічне рішення щодо необхідності побудови виховного процесу в умовах раціонального самоврядування, у розумно функціонуючому колективі [10], мало за собою концептуальну мету. Зокрема, видатний педагог вважав однією з найпоширеніших педагогічних помилок переконання в тому, що діти є лише об'єктом виховання, та наголошував на тому, що принципово важливо організувати виховну взаємодію таким чином, щоб вони водночас виступали і в ролі суб'єктів виховання.

Діяльність вихованців була б неповною без „системи перспективних ліній”, тобто без системи колективних цілей (ближніх, проміжних і віддалених), які колектив реалізовував у процесі спільної навчально-виробничої діяльності. Таким чином, життя колективу відбувалося в атмосфері постійного цілепокладання, постійної спрямованості на майбутнє, що сприяло формуванню в дітей і молоді рефлексії прийдешнього – наріжної домінанти цивілізованої людини, яка характеризується тим, що майбутнє виступає для неї мотиваційним чинником діяльності.

Методика виховної діяльності А.С. Макаренка у трудовій колонії ім. М. Горького (1920 – 1928 рр.) та у дитячій комуні ім. Ф.Е. Дзержинського (1927-1935 рр.) містила елементи, характерні для структури сучасних соціально-педагогічних технологій. Зокрема, у виховній діяльності А.С. Макаренко пильну увагу приділяв постановці мети, добору відповідних методів і засобів, забезпеченню якості їх реалізації, виокремленню послідовних етапів досягнення цілей, гнучкій корекції виховної діяльності, обліку її результативності, а також урахуванню усіх факторів оптимізації процесу виховної діяльності [9, 204].

З огляду на мету нашого дослідження вважаємо за необхідне проаналізувати зміст деяких вищенаведених компонентів педагогічної системи видатного педагога, які є ключовими у структурі будь-якої сучасної соціально-педагогічної технології, а саме визначення мети та вибір методів для її досягнення.

Так, під цілями виховання А.С. Макаренко розумів програму особистості, програму людського характеру [3, 20]. На його думку, у виховному процесі має існувати загальна „стандартна” програма виховання й індивідуальна коректива до неї, що залежить від особистості конкретного вихованця [3, 21]. На сьогодні ж під програмою може розумітися певна технологія соціально-педагогічної роботи, яка містить науково обґрунтовану характеристику етапів соціально-педагогічної діяльності, методів і засобів, що використовуються в ній, послідовності їх застосування, які забезпечують досягнення прогнозованого результату [4, 14].

Специфічним інструментарієм реалізації соціально-педагогічної технології виступає комплекс методів і методик, що дозволяє соціальному педагогу (працівнику) створити умови для позитивного саморозвитку клієнта, його соціальної адаптації й захисту.

У своїй практичній діяльності А.С. Макаренко не лише ефективно використовував традиційні методи впливу на особистість, тобто заохочення, покарання, вимогу, доручення, громадську думку тощо, але й збагатив сучасну соціально-педагогічну практику новими підходами до використання зазначених методів, а також значно розширив і сам арсенал методів і методик виховання. Зокрема, методи, які застосовував у практиці

своєї виховної діяльності видатний педагог, можна умовно розподілити на три основні групи:

1. Інформаційно-освітні (напр., бесіда, лекція, диспут, розповідь, приклад тощо), які забезпечують залучення дітей і молоді до загальнолюдських і національних моральних цінностей, сприяють їх засвоєнню.
2. Накопичення досвіду моральної (соціально цінної) поведінки вихованців у педагогічно запланованих умовах (зокрема, шляхом організації життєдіяльності дитячого колективу; розвитку виховних традицій; залучення дітей і молоді до різних видів діяльності).
3. Індивідуального стимулювання розвитку позитивних якостей особистості й гальмування негативних (напр., покарання, заохочення, „метод вибуху” тощо) [1, 7].

А.С. Макаренко емпіричним шляхом обґрунтував важливість застосування у соціально-виховній практиці методу „біфуркаційного впливу”, який він називав „методом вибуху”. Сутність методу виховного впливу полягає в моделюванні несподіваної значущої життєвої ситуації, в якій „об’єкт виховання” ще не перебував і у якій він не може використати звичну модель поведінки, що базується на сформованих свідомих і несвідомих стереотипах реагування. Емоційне потрясіння змушує „об’єкт виховного впливу” вийти за ustalені межі звичних соціальних ролей і почати діяти у новій ролі [8, 93].

Одним із напрямів практичної роботи фахівців соціальної сфери є проектна діяльність, основи якої заклав саме А.С. Макаренко. Коли йдеться про проект, мають на увазі уявну конструкцію певних змін, яка попередньо запланована та може бути в подальшому впроваджена в реальному житті [6, 216]. Проводячи аналогію з науково-теоретичними положеннями А.С. Макаренка, зазначимо, що видатним педагогом була сформульована ідея „зони найближчого розвитку” як найближчої мети роботи педагога щодо перевиховання особистості. А.С. Макаренко звертав увагу на вміння правильно визначати найближчу мету як посильну і реальну в конкретній ситуації. Наступним кроком педагога, за визначенням А.С. Макаренка, (технологічною ланкою – *примітка автора*) мало бути забезпечення її повного досягнення, що дозволило б фахівцю

окреслити наступну, більш вагому, насичену вимогами до особистості мету, й так – до повного вирішення усієї проблеми перевиховання відповідно до перспективних цілей.

Технологізаційну спрямованість А.С. Макаренка підкреслює така його думка: „Я прихильник активного виховання, тобто хочу виховати людину визначених якостей... Я повинен знайти засоби, щоб цього досягнути, завжди повинен бачити перед собою мету, повинен бачити вірець, ідеал, до якого прагну” [5, 85].

Досвід прогностичної діяльності А.С. Макаренка є свідченням взаємозв'язку окремих елементів соціально-педагогічної технології (мети, що визначає зміст соціально-педагогічної діяльності, методів її реалізації та форм організації). Зазначимо, що у роботі з кожним вихованцем А.С. Макаренко намагався спрогнозувати перспективи його індивідуального розвитку в процесі виховання і, спираючись на дані „прогнозу”, скеровував зусилля власної виховної роботи на формування конкретної особистості. Саме на даних прогностичної діяльності заснована методика „паралельної педагогічної дії” А.С. Макаренка, сутність якої полягає в опосередкованому впливі вихователя на особистість вихованця за допомогою первинного колективу, до складу якого цей вихованець входить [4, 51].

Засади прогностичної діяльності, визначені А.С. Макаренко, є досить цінними для сучасників, оскільки прогнозування можливого соціального розвитку особистості й визначення завдань соціально-педагогічної допомоги потребує наявності у фахівця значного професійного досвіду, ґрунтовних психолого-педагогічних знань, розвинутої педагогічної інтуїції тощо.

Висновки і перспективи подальших досліджень. Резюмуючи висловлене, підкреслимо, що в основу педагогічної теорії А.С. Макаренка закладена ідея створення виховного соціального середовища.

У теоретичному доробку та практичній діяльності педагога знайшли відображення різноманітні соціально-педагогічні технології роботи як з окремою особистістю, так і з групами осіб. Так, серед виховних технологій, розроблених А.С. Макаренко, можна виокремити: формування і розвиток колективу; управління виховною роллю колективу;

прогнозування перспектив формування і розвитку особистості вихованця та забезпечення найбільш оптимальних умов для цього; прогнозування перспектив розвитку і виховання кожного члена колективу й управління процесом досягнення результату прогнозування.

Утілення науково-теоретичної спадщини А.С. Макаренка в життя не обмежується часовими рамками її створення, тобто 20 – 30 рр. ХХ століття. Так, визначена А.С. Макаренком ресоціалізаційна функція колективу (завдяки організованій системі гуманізованих міжособистісних відносин) активно застосовується у сфері вітчизняної соціально-превентивної практики, соціально-педагогічної реабілітації та психолого-педагогічної корекції.

Надзвичайно актуальними для сьогоденної практики соціально-педагогічної діяльності (з огляду на необхідність розробки ефективних технологій регулювання та корекції відносин особистості та суспільства; дослідження закономірностей і перспектив соціально-педагогічної взаємодії особистості та середовища) є врахування ідей виховної концепції А.С. Макаренка, а саме:

- установа діалектичних взаємозв'язків між різними елементами соціально-виховної системи (між метою, методами, засобами, об'єктами, суб'єктами);
- дотримання системності у виборі та застосуванні методів і засобів виховного впливу;
- ставлення до вихованців не лише як до об'єктів виховного впливу, але й як до суб'єктів соціально-виховної взаємодії;
- залучення особистості до різних видів навчальної, трудової, творчої, управлінської, громадської діяльності;
- врахування впливу різних соціальних чинників (соціального середовища, суспільних інститутів, сім'ї) на формування особистості.

Таким чином, проведений нами аналіз провідних компонентів педагогічної концепції А.С. Макаренка дозволив визначити її складові, що є вагомими для розвитку сучасної практики соціально-педагогічної роботи в контексті застосування технологічного підходу.

По-перше, теоретичний концепт, що включає в себе теорію розвитку дитячого колективу, на принципі виховного впливу якого в основному базується педагогічна парадигма А.С. Макаренка.

По-друге, методологічний концепт, що охоплює:

- методичні прийоми впливу на вихованця через колектив (так звана „педагогіка паралельної дії”);
- умови розвитку дитячого колективу („закон руху вперед”, „система перспективних ліній”);
- організацію діяльності об’єкта виховання, за якої він усвідомлює себе як особистість, виявляє і розкриває свої можливості, творчі здібності, виступає активним учасником різних видів діяльності;
- методику виховання особистості шляхом засвоєння нею існуючих у цінностей культури, що існують у суспільстві;
- шляхи формування і методику використання виховних можливостей колективу;
- практику застосування окремих методів виховання, зокрема таких, як вимога, перспектива, суспільна думка й ін.

По-третє, *технологічний концепт*, який складається з розробленої та апробованої методики колективного виховання, а також технології її втілення, що дозволяють використовувати педагогічну спадщину видатного педагога у сучасних умовах, у процесі визначення змісту підготовки фахівців соціально-педагогічної сфери.

ЛІТЕРАТУРА

1. Зязюн І. Сторінками книги „Это принадлежит вечности...” // Завуч. – 2003. – № 3. – С. 6 – 7.
2. Макаренко А.С. Воспитание гражданина / Сост. Р.М. Бескина, М.Д. Виноградова. – М.: Просвещение, 1988. – 304 с.
3. Макаренко А.С. Методы воспитания // Педагогика. – 2007. – № 8. – С. 16 – 27.
4. Методика и технологии работы социального педагога: Учеб. пособие для студ. высш. учеб. заведений / Б.Н. Алмазов, М.А. Беляева, Н.Н. Бессонова и др.; Под ред. М.А. Галагузовой, Л.В. Мардахаева. – М.: Академия, 2002. – 192 с.
5. Морозов В. Предупреждение экстремизма в подростковой среде средствами воспитательной педагогики А.С. Макаренка // Социальная педагогика. – 2005. – № 4. – С. 84 – 90.
6. Соціальна педагогіка: теорія і технології: Підручник / За ред. І.Д. Зверєвої. – К.: Центр навчальної літератури, 2006. – 316 с.
7. Фролов А.А. Концепція педагогіки А. Макаренка // Педагогіка. – 1998. – № 1. – С. 95 – 102.
8. Харченко С.Я. Соціалізація дітей та молоді в процесі соціально-педагогічної діяльності: теорія і практика: Монографія. – Луганськ: Альма-матер, 2006. – 320 с.

9. Шахрай В.М. Технології соціальної роботи: Навч. посібник. – К.: Центр навчальної літератури, 2006. – 464 с.
10. Ярмаченко М. Педагогічна відвага // Завуч. – 2003. – № 3. – С. 1.

УДК 37.013.42

Т.В. Троянова

Інститут педагогічної освіти

МДУ імені В.О. Сухомлинського

СОЦІАЛЬНА РЕАБІЛІТАЦІЯ ДІТЕЙ ДОШКІЛЬНОГО ВІКУ З ОБМЕЖЕНИМИ МОЖЛИВОСТЯМИ ЗДОРОВ'Я

У статті розглядається проблема ранньої соціальної реабілітації дітей дошкільного віку з обмеженими можливостями здоров'я, їх соціалізації в умовах взаємодії батьків і центру ранньої соціальної реабілітації.

This article is dedicated to a problem of early social rehabilitation of preschool age children with special health needs and to their socialization in terms of their parents' cooperation with an early social rehabilitation centre.

Постановка проблеми. Пошук оптимальних шляхів для виховання толерантного ставлення суспільства до осіб з обмеженими можливостями є одним з першочергових завдань педагогічної науки та об'єктом міждисциплінарного дослідження.

Спільна діяльність молодого покоління з фахівцями соціально-педагогічної роботи, передача їхніх знань, досвіду дозволяє дітям оволодівати навичками соціально активної особистості. Сучасне управління соціалізацією дітей має на меті залучити їх до ухвалення рішень щодо проблем власного життя і діяльності, стимулювати реалізацію їхніх покликань, здібностей, ініціативи і творчості.

Видатний педагог А. Макаренко всім своїм життям, теоретичною та літературною спадщиною довів незаперечну роль впливу суспільства, навколишнього середовища, колективу на формування особистості, її соціалізацію, на розвиток її моральних якостей. А. Макаренко все життя присвятив роботі з дітьми, які внаслідок соціальних потрясінь потребували саме соціальної реабілітації. Розуміючи цінність дитинства у формуванні особистості, педагог відзначав важливість процесу виховання дітей як одного з головних завдань, яким повинно опікуватись суспільство. "Виховання дітей – найважливіша галузь нашого життя. Наші діти – це